

PRISTUP PROBLEMU OBITELJI I RODA U STRANOJ I DOMAĆOJ MEDIJEVISTICI

Zdenka Janeković-Römer

Povijesna je znanost u ovom stoljeću napustila široke i utabane putove tradicionalne događajnice i krenula u istraživanje dubljih, teže uočljivih slojeva povijesti. Područje rada historičara proširilo se na cjelokupnost ljudskog društva u vremenu i prostoru. U okviru tako shvaćenog zadatka u prvi su plan izbila istraživanja društvenih grupa, prije svega u medijevistici. Historiografija je istodobno na nov način pristupila pojedincu, zanimajući se za društveni položaj i ulogu tzv. malog čovjeka. Odnos između pojedinca i grupe pokazao se jednim od temeljnih društvenih odnosa koji izravno odražava sve posebne značajke nekog društva. Pogotovo to vrijedi za srednjovjekovno društvo koje je u ime sigurnosti i očuvanja društvenog reda podvrglo pojedinca s njegovim težnjama probitku zajednice.

Prva razina pripadnosti pojedinca je obitelj, taj »stup društva«. Taj je oblik pripadnosti zajednički svim ljudima, bez obzira na stalešku podjelu, dob, spol ili bilo što drugo, zbog čega ima veliko značenje za društvenu strukturu i odnose.¹ Obitelj je prvo i glavno mjesto socijalizacije pojedinca, određene strogim propisima koji jamče kontinuitet ustaljenih društvenih odnosa, shvaćanja i ponašanja. Ona je temeljna jedinica proizvodnje, prvenstveno u seoskim, ali i u gradskim sredinama.² Obitelj također dominira političkim životom srednjovjekovnog društva, bilo u dinastičkom bilo u oligarhijskom smislu.³ Na kraju, ali ne i najmanje važna, jest uloga obitelji u biološkoj reprodukciji društva.

Sustavno istraživanje uloge obitelji u društvu započeli su francuski historičari okupljeni oko časopisa »Annales«. Marc Bloch prvi je u istraživanje feudalnog društva uključio i obitelj.⁴ Ovom vrsnom historičaru nije pro-

¹ A. Milić, Rađanje moderne porodice, Beograd 1988, 6.

² E. Besta, La famiglia nella storia del' diritto italiano, Padova 1931, 12, 29; J. Heers, El clan familiar en la Edad Media, Barcelona 1978, 251—258 (Le clan familial au Moyen-Age, Paris 1978).

³ Politički faktor je rod, a ne pojedinac. Besta, le persone nella storia del' diritto italiano, Padova 1931, 14; F.W. Kent, Households and Lineage in Renaissance Florence, the Family Life of the Capponi, Ginori and Rucellai, Princeton 1977, 77; Heers, n. dj., 268—275.

⁴ Marc Bloch, Feudalno društvo, Zagreb 1958, 153—176, (La société féodale, La formation des liens de dépendance, les classes et le gouvernement des hommes, Paris 1949).

maklo značenje krvnih veza i solidarnosti u tom društvu. Bloch je pokrenuo istraživanje strukture roda, ženidbene politike, prenošenja dobara i položaja pojedinca u obiteljskoj grupi. Postavio je tezu da su veliki klan i mala obitelj suprotstavljene institucije od kojih je prva vezana za srednji vijek, a druga za renesansu. Ovakav zaključak Bloch je donio na temelju istraživanja struktura feudalnog ruralnog društva, zanemarujući posebnosti gradske obitelji. Spomenuta teza još je dugo bila predmet spora među historičarima.

Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina povijest obitelji je postala posebno istraživačko područje koje je okupilo mnoge historičare različitog metodološkog usmjerenja. Tradicionalnih se okvira najviše držala njemačka historiografija, oslanjajući se na radove pravnih historičara nastale u XIX. i početkom XX. stoljeća, koji se bave pretežno rimskim i kanonskim privatnim pravom. Njemački historičari proučavali su genealogije kneževskih i aristokratskih obitelji i njihovu ulogu u strukturama vlasti, zatim pravne odnose među članovima obitelji i položaj žene u feudalnom društvu. Kasnije su se metodološki i tematski približili istraživanju društvenih procesa.⁵ Francuska historiografija nastavila je proučavati društvene strukture na temeljima koje su postavili njezini prvaci. Taj put slijedili su engleski i američki historičari, a za njima i historičari iz slavenskih zemalja. Otvorene su nove teme: obiteljska i rodbinska solidarnost, pitanje patrimonija i nasljednog prava, posebna obilježja gradske obitelji, demografski procesi, osjećajnost i s tim u vezi uloga žene u obitelji. Istraživanja su obuhvatila sve društvene slojeve ukoliko je to dopuštala izvorna građa.

Temu obitelji su u historijsku znanost uveli pristalice strukturalne metode, pa je razumljivo da se problem strukture obitelji našao u središtu zanimanja. Historičari su prije svega opisali strukturalne tipove obitelji i pojmovno ih odredili.⁶ Oko nazivlja nije bilo nikakvih sporova, ali su se za to pojavile brojne nesuglasice o tome koliko je koji oblik obitelji bio proširen i važan u određenom društvu. Peter Laslett dosljedno je zastupao tezu da je jednostavna obitelj uvijek dominirala u zapadnoevropskom društvu, a sva odstupanja od tog oblika smatrao je slučajnim posljedicama demograf-

⁵ K. Kroeschell, *Haus und Herrschaft in frühen deutschen Recht*, Göttingen, 1968; K. F. Krieger, *Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter*, Aalen 1974; K. Leyser, *The German Aristocracy from the Ninth to the Early Twelfth Century*, *Past and Present* 41, 1968, 25—83; G. Merscheberger, *Die Rechtstellung der germanischen Frau*, Leipzig 1937; K. Schmidt, *The Structure of the Nobility in the Earlier Middle Ages*, *Europe in the Middle Ages*, *Selected Studies* 14, Amsterdam 1978, 37—59; M. Stoeckle, *Studien über Ideale in Frauenvita des VII—XI Jahrhunderts*, München 1957; G. Koch, *Frauenfrage und Ketzertum in Mittelalter*, *Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte* 9, Berlin 1962; J. Kirshner, *Pursuing Honor While Avoiding Sin*, *The Monte delle doti of Florence*, *Quaderni di »Studi Senesi«* 41, Milano 1978.

⁶ Historičari razlikuju tri tipa obitelji: jednostavna obitelj (nuclear family, famille nucléaire), proširena obitelj (extended family, famille élargie), višestruka obitelj (joint family, famille multiple), vidi: Kent, n. dj., 6; P. Laslett, *La famille et le ménage, approches historiques*, *Annales E. S. C.*, numéro special, *Famille et société* XXVII, 4—5, 1972, 847—872.

skih i ekonomskih okolnosti.⁷ Nasuprot tome, prevladala su mišljenja koja pripisuju veće značenje višestrukoj obitelji. Premda su statistička istraživanja pokazala da je postotak takvih obitelji često manji od 50, historičari se uglavnom slažu da je upravo taj tip obitelji bio ideal u srednjovjekovnom društvu.⁸ Ovu tezu podupiru jaki argumenti. Prvo, srednjovjekovna obitelj se temelji na agnatskom sustavu, što znači da obiteljskim životom dominira veza između oca i sina, a ne bračna veza. Zatim, nepodijeljenoj je obitelji lakše sačuvati patrimonij, raspolaze većim kapitalom za poslove, a bogatstvo i brojnost osiguravaju joj i politički uspjeh.⁹ Razumljivo je da najbogatiji slojevi društva idealiziraju takvu organizaciju društva, što suvremeni pisci izrijeком potvrđuju.¹⁰ U seoskoj sredini obitelji se također ne dijele zbog potrebe za radnom snagom i težnje za očuvanjem cijelog zemljišnog posjeda.¹¹ Christiane Klapisch i David Herlihy su u svom radu o toskanskim obiteljima pokazali da je struktura obitelji bila promjenljiva. Ustanovili su da su različiti tipovi domaćinstva u talijanskim gradovima samo stupnjevi u životnom ciklusu obitelji. Nepodijeljena obitelj jest ideal, ali uz nju je stalno prisutna i jednostavna obitelj. Ta se dva osnovna tipa obitelji smjenjuju pod utjecajem različitih društvenih, ekonomskih i napose demografskih faktora.¹² Ovu tezu zastupa i Jack Goody.¹³ S druge strane, procesi pro-

⁷ P. Laslett, *Household and Family in Past Times*, Cambridge 1972.

⁸ Ch. Klapisch-D. Herlihy, *Les Toscans et leurs familles, Une étude du catasto florentin de 1427*, Paris 1978; D. Hughes, *Domestic Ideals and Social Behaviour, Evidence from Medieval Genoa*, u: *The Family in History*, ed. Ch. E. Rosenberg, Philadelphia 1975, 115—143; Kent, n. dj., 44.

⁹ Ch. Klapisch-M. Demonet, «A uno pane e uno vino», *La famille rurale toscane au début du XVe siècle*, *Annales* XXVII, 4—5, 1972, 873—901; P. Cammarosano, *Aspetti delle strutture familiari nelle città dell'Italia comunale*, XII—XIV, u *Famiglia e parentela nell'Italia medievale*, a cura di G. Duby e J. Le Goff, Bologna 1981, 109—123; D. Herlihy, *Viellir à Florence au Quattrocento*, *Annales E. S. C.* 6, 1969, 1338—1352.

¹⁰ Leon Battista Alberti, *Libri della famiglia, Opere volgari, Scrittori d'Italia*, Bari 1960, 1—341; Beno Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*, Dubrovnik 1989.

¹¹ D. Herlihy, *Medieval Households*, Cambridge, Massachusetts 1985, 68—72; Milić, n. dj., 202; J. Bardach, *L'indivision familiale dans les pays du centre-est européen*, u *Famille et parenté dans l'Occident médiéval*, Rome 1977, 335—353; R. Wheaton, *Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Household*, *Journal of Interdisciplinary History* V, 4, 1975, 601—628; C. Violante, *Alcune caratteristiche delle strutture familiari in Lombardia, Emilia e Toscana durante i secoli IX—XII*, u *Famiglia e parentela nell'Italia medievale*, Bologna 1981, 19—82.

¹² Klapisch-Herlihy, n. dj.; D. Herlihy, *Mapping Households*, *Catholic Historical Review* 58, 1978; Ch. Klapisch, *Structures démographiques et structures familiales*, u *Strutture familiari, epidemie, migrazioni nell'Italia medievale*, a cura di R. Comba, G. Piccini, G. Pinto, Università degli studi di Siena, 1984, 11—18.

¹³ J. Goody, *The Developmental Cycle in Domestic Groups*, Cambridge 1958.

mjena društvenih i ekonomskih odnosa utjecali su na promjenu shvaćanja ideala obitelji. Kada je obitelj prestala biti proizvodna jedinica i postala zajednica osjećaja, promijenila se i njezina struktura. Jednostavna obitelj, tj. zajednica roditelja i neoženjene djece postala je novi društveni ideal.¹⁴

Odnosi među članovima obitelji također su privukli pažnju mnogih historičara. Ovi odnosi neposredno ovise o društvenim i ekonomskim procesima i o strukturi obitelji. Glavna je zadaća srednjovjekovne obitelji osigurati stjecanje i transmisiju dobara, što znači da je njezina funkcija prvenstveno ekonomska. Odnosi u takvoj obitelji temelje se na hijerarhiji i autoritetu oca. Hijerarhija podređuje mlađe starijima, a žene muškarcima.¹⁵ U takvim okolnostima sukobi su vrlo česti, naročito između oca i sinova koji punu samostalnost stječu tek nakon očeve smrti. Odnos između muža i žene bio je određen agnatskim ustrojstvom obitelji. Žena nije stalni element roda i svojom udajom ugrožava obiteljsku imovinu. Zato mora stalno biti podvrgnuta kontroli muškaraca. Udajom samo zamjenjuje autoritet oca autoritetom muža. Na odnose bračnog para utječe i struktura obitelji. Već sam spomenula da je u višestrukoj obitelji temeljan odnos između oca i sina, što je u suprotnosti s obavezama unutar para.¹⁶ U takvoj obitelji žena stječe stanovitu samostalnost tek s udovištvom, ukoliko uspije izbjeći prisilnu udaju.¹⁷ O tome naime ne odlučuju žene nego njihova rodbina. Razmjenom žena obitelji jačaju svoje poslovne i političke veze. Sklapanje brakova za njih je previše važan posao da bi se mogao prepustiti slobodnoj odluci. Nešto veću slobodu imaju pripadnici nižih slojeva među kojima su rodbinske veze mnogo slabije, jer nema patrimonija koji bi ih vezivao.¹⁸

Problem suprotnosti crkvene i laičke koncepcije braka zauzima središnje mjesto u radovima G. Dubya i J.-L. Flandrina. Najviše ih je zanimalo kako je crkvena koncepcija utjecala na bračne odnose. Želeći pomiriti svoje ideološke pretpostavke s potrebama laičkog života, crkvena je doktrina postala u nekim elementima kontradiktorna. S jedne strane, sakralizacija braka podigla je ugled bračne veze koju je agnatski rodbinski sustav potiskivao. S druge pak strane, crkva je ipak podupirala postojeće društvene i obiteljske odnose koji su onemogućavali sklapanje braka slobodnom voljom i sporazumom supružnika. Prevagu je u tom smislu odnijela laička koncepcija braka kojoj je glavni cilj očuvati patrimonij i društveni položaj obitelji. Me-

¹⁴ Ph. Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris 1073, (1960).

¹⁵ J. L. Flandrin, *Le sexe et l'Occident*, Paris 1981; Klapisch-Demonet, n. dj.; P. Salinas, *La Famille*, u *La Méditerranée, Les Hommes et l'Heritage*, ed. F. Braudel, Paris 1986 (1977), 81—120.

¹⁶ Wheaton, n. dj., 619—620; Ch. Klapisch, *La donna e la famiglia u L'uomo medievale*, ed. J. Le Goff, Roma-Bari 1987, 319—349.

¹⁷ Klapisch, n. dj., 329—330; Ch. Klapisch, *La mère cruelle, Maternité, veuvage et dot dans le Florence des XIVe—XVe siècles*, *Annales E. S. C.* 38, 1983, 1097—1109; G. Duby, *Mâle Moyen-Age*, Paris 1988, 20—21; Besta, n. dj., 131—134.

¹⁸ Duby, n. dj., 16—17; *Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction*, *Annales XXVII*, 4—5, 1972, 1105—1125; A. Tenenti, *Famille bourgeoise et idéologie au bas Moyen-Age*, u *Famille et parenté*, 431—440.

đutim, sam bračni par bio je teško opterećen doktrinom o tjelesnosti kao grijehu.¹⁹

Obiteljske i bračne odnose s jedne strane osvjetljavaju i istraživanja položaja žena nastala u okviru feminističkog pokreta. Premda je tzv. povijest žena previše ograničila područje svoga zanimanja, neki se rezultati mogu uzeti u obzir.²⁰

Vrlo zanimljiv prilog istraživanju obiteljskih odnosa dao je Philippe Ariès. On je na temelju likovnih izvora proučavao položaj djeteta u obitelji i doživljaj djetinjstva od srednjeg vijeka do XIX. stoljeća. Postavio je tezu da srednjovjekovna obitelj nije okupljena oko djeteta niti mu posvećuje posebnu pažnju, jer je njezina funkcija prvenstveno ekonomska, a ne osjećajna. Funkcija obitelji evoluirala pod utjecajem profesionalizacije, skolarizacije i kontrole rađanja, tako da se obiteljski odnosi počevši od XVII. stoljeća temelje na osjećajima. Ovom tezom Ariès je potaknuo žustru raspravu o osjećajnom životu u obitelji.²¹

Istraživanja demografskih procesa pobudila su izuzetno veliko zanimanje. Nastale su brojne studije o veličini i strukturi obitelji, dobi ženidbe i udaje, natalitetu i fertilitetu, smrtnosti, rasprostranjenosti celibata i udovištva, o reakcijama obitelji na krizu opstanka te o posebnostima demografskih procesa s obzirom na društvene razlike.²² Ti se radovi metodološki uvelike razlikuju, od onih koji teoretski promišljaju pretpostavke demografskih pojava i njihovih promjena do onih koji pomoću demografskih modela i računala analiziraju serije podataka. Najbolje rezultate postigli su oni istraživači koji su povezali kvantitativne i kvalitativne metode i tako izbjegli prozovoljno konstruiranje činjenica i pojednostavnjenu interpretaciju.

Uočljivo je da su istraživanja obitelji mahom vezana uz evropske sredozemne gradove. Dinamizam mediteranskoga gradskog života stvorio je dru-

¹⁹ DUBY, n. dj.; *Isti, Vitez, žena, svećenik*, Zagreb, 1987, (*Le Chevalier, la Femme et le Prêtre*, Paris 1981), J. L. FLANDRIN, *Contraception, mariage et relations amoureuses dans l'Occident chrétien*, *Annales E. S. C.* 6, 1969, 1370—1390; *Isti, Homme et femme dans le lit conjugal*, u *Le sexe et l'Occident*, Paris 1981, 127—135; *Isti, La doctrine chrétienne du mariage*, u *Le sexe*, 101, 108; *Isti, L'attitude à l'égard du petit enfant et les conduites sexuelles*, u *Le sexe*, 151—216; R. MANSSELLI, *Vie familiale et éthique sexuelle dans les pénitentiels*, u *Famille et parenté*, 363—378.

²⁰ C. ERICKSON, K. CASEY, *Women in the Middle Ages, A Working Bibliography*, *Medieval Studies* 37, 1978, 340—359; R. KELSEY, *Doctrine for the Lady of the Renaissance*, Urbana 1978; J. A. McNAMARA, S. WEMPLE, *The Power of Women Through the Family in Medieval Europe 500—1104*, *Clio's Consciousness Raised: New Perspectives on the History of Women*, New York 1974. *Becoming Visible: Women in European History*, ed. R. BRIDENTHAL and C. KOONZ, Boston 1977.

²¹ Ariès, n. dj.

²² Demografskim istraživanjima bavi se vrlo mnogo autora od kojih spominjem samo neke: Ch. Klapisch, D. Herlihy, P. Bourdieu, R. Whetton, J. L. Flandrin. Posebno ističem zbirku radova talijanskih demografa, *Strutture familiari, epidemie, migrazioni*, Siena 1984.

štva posebnog mentaliteta koja su postala omiljeni predmet istraživanja različitih disciplina.²³ Mnogo je napisano i o feudalnoj, agnatskoj obitelji, počevši od M. Blocha. Posebno ističem već antologijsko djelo J. Heersa o feudalnim rodovima i njihovoj strukturi.²⁴ Šeška je obitelj ostala zanemarena, najviše zbog toga što nije ostavila mnogo traga u izvorima. Tom su se temom nešto više bavili engleski historičari, posebno J. Goody i P. Laslett. Vrhunske rezultate na tom području ostvario je E. Le Roi Ladurie.²⁵

Tijekom posljednja dva desetljeća znanstveno istraživanje obitelji jako je napredovalo. Organizirani su brojni znanstveni skupovi o ovoj temi i tiskane su tematske zbirke radova koje su posebno zanimljive zbog raznolikosti pristupa i metoda.²⁶ Radove s ovog područja okuplja prije svega *Journal of Family History*, ali i mnogi drugi časopisi. Primjetna je plodna suradnja različitih znanstvenih disciplina.

U usporedbi s velikom produkcijom historiografije u svijetu, domaći su rezultati na području istraživanja obitelji skromni. U okviru historijske znanosti rijetki su radovi koji se neposredno bave temom obitelji, a među njima još su rjeđi oni koji polaze od metodoloških pretpostavki nove historije. Radovi se većim dijelom temelje na tradicionalnoj metodologiji događajnice, pa ne omogućuju uvid u cjelinu društvenog razvoja. Tim se više ističu zasad malobrojni autori koji u svojim radovima nastoje cjelovito objasniti svu složenost srednjovjekovnog društva. U tom smislu najviše je učinjeno u istraživanjima komunalnih društava na istočnoj obali Jadrana.²⁷ Prva istraživanja o obitelji i obiteljskim strukturama također su vezana uz komunalna

²³ Heers, n. dj., 153—285; Klapisch-Herlihy, n. dj.; *Strutture familiari*; Tenenti, n. dj.; A. Gurevič, *Il mercante, u L'uomo medievale*, 271—317; J. Rossi, *Il cittadino e la vita di città, u L'uomo medievale*, 155—201; Salinas, n. dj.

²⁴ Bloch, n. dj.; Heers, n. dj., 25—151; *La noblesse au Moyen Age, Essais à la memoire de Robert Boutruche*, ed. Ph. Contamine, Paris 1976; *Famille et parenté dans l'Occident medieval*, ed. G. Duby et J. Le Goff, Rome 1977, (K. F. Werner, M. Heinzmann, K. Schmidt).

²⁵ J. Goody et al., *Family and Inheritance, Rural Society in Western Europe 1200—1800*, Cambridge 1976; Laslett, n. dj.; *Isti, The World We Have Lost*, Cambridge, 1965; E. Le Roi Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294. à 1324*, Paris 1982 (1975); *Isti, Les paysans de Languedoc*, Paris 1969 (1966).

²⁶ *Annales E. S. C XXVII*, 4—5, 1972, Numéro speciale, *Famille et société*; *Journal of Marriage and Family* 35, 3, 1973; *Geschichte und Gesellschaft* 2—3, 1975; *Family in History*, ed Ch. Rosenberg, Philadelphia 1975; *La vita privata dal Feudalesimo al Rinascimento*, ed. Ph. Ariès, G. Duby, Roma-Bari 1987 (*Histoire de la vie privée II, De l'Europe féodale à la Renaissance*, Paris 1985); već spomenute zbirke, vidi bilješke 16, 20, 22.

²⁷ T. Raukar, *Društvena struktura dalmatinske komune u srednjem vijeku*, JIC 1—4, 1978, 102—110; *Isti, Komunalna društva u Dalmaciji u XIV. stoljeću*, HZ 33—34, 1980—81, 139—209; *Isti, Komunalna društva u Dalmaciji u XV. stoljeću i prvoj polovini XVI. stoljeća*, HZ 35, 1982, 43—118; *Isti, Društveni razvoj u Hrvatskoj u XV. stoljeću*, HZ 38, 1985, 75—94; *Isti, Hrvatsko srednjovjekovlje između tradicionalne i društvene povijesti*, HZ 40, 1987, 309—337.

društva.²⁸ Povjesničari prava su proučavajući statute primorskih i dalmatinskih gradova objasnili ili otvorili mnoge probleme vezane uz obiteljsko pravo. S gledišta historičara pravnički su radovi često suhoparni, jer se zadržavaju na slovu zakona zanemarujući bogatu arhivsku građu koja nam prenosi trag stvarnog života. U novije vrijeme pravnici pomalo napuštaju sterilnu analizu zakonskih dokumenata i približavaju se metodološkom postupku historijske znanosti. Mogućnosti za suradnju pravnika i historičara vrlo su velike, jer zahvaćaju u iste probleme koje bi zajedničkim naporom mogli potpunije objasniti.

Domaći znanstvenici proučavali su u prvom redu materijalnu podlogu obiteljskog života, imovinskopravne odnose među članovima i nasljedno pravo. To je razumljivo kada se zna da su statuti gradova vrlo opširno regulirali upravo ta pitanja. U uvjetima kada su nasljedna dobra činila najznačajniji dio imovine i kada je zemljišni posjed usprkos razmahu trgovine još uvijek bio najpouzdanija ekonomska podloga, prenošenje dobara postalo je najvažniji zadatak obitelji. Glavna težnja obitelji bila je da po svaku cijenu sačuva svoje nekretnine.²⁹ Pritom je imala podršku komunalnih vlasti koje su donijele brojne propise o vlasništvu, raspolaganju imovinom, mirazu i nasljeđivanju. Strogo uređeni imovinski odnosi i nasljedno pravo jamče stabilnost društvenog poretka i privrednog sustava. Mnogi su istraživači rekli svoju riječ o ovim problemima. I. Mahnken je analizirala privredne interese pojedinih dubrovačkih rodova i donijela iscrpne podatke o njihovoj imovini i društvenom položaju.³⁰ J. Lučić je u nekoliko radova prikazao kako je dubrovački patricijat polako preuzimao gotovo sav zemljišni posjed u svoje ruke. Isti je autor opisao materijalnu osnovu obrtnika i kućne posluge u Dubrovniku.³¹ Svoj prilog ovim temama dali su D. Roller i I. Božić.³² Probleme vezane uz trgovinu posebno su obrađivali K. Jircček, G. Čremoš-

²⁸ Temu obiteljskih struktura otvorio je N. Budak, *Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu*, *Starohrvatska prosvjeta* 14, 1984, 347–360.

²⁹ I. Beuc, *Statut zadarske komune iz 1305*, *Vjesnik Ha u Rijeci*, III, 1954, 595; T. Raukar, *Zadar u XV. stoljeću*, *Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977, 99–100.

³⁰ I. Mahnken, *Dubrovački patricijat u XIV veku*, SANU knj. 340/1, 2, Beograd 1960.

³¹ J. Lučić, *Stjecanje, dioba i borba za očuvanje dubrovačkog primorja 1399–1405*, *Arhivski vjesnik* 11–12, 1968–69, 99–201; *Isti*, *Vlastela kao zemljovlasnici u okolini Dubrovnika*, *Istorijski glasnik* 1, 1966, 61–87; *Isti*, *Lopud i Koločep u XIII st.*, *Anali HI JAZU u Dubrovniku* XII, 1970, 81–111; *Isti*, *Prošlost dubrovačke astareje do 1366*, *Dubrovnik* 1970, 188; *Isti*, *Prošlost elafitskog otoka Šipana (do 1300)*, *Starohrvatska prosvjeta* 10, 1968, 93–163, *Isti*, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV st.*, Zagreb, 1979.

³² D. Roller *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII do XV stoljeća*, Zagreb 1955; *Isti*, *Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1951; I. Božić, *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV–XV veku*, *Istorijski glasnik* 1, 1949, Beograd 21–61.

nik, J. Tadić, D. Dinić-Knežević i I. Voje.³³ Cjelovitiji pregled ekonomskog ustrojstva komunalnih društava, posebno Zadra, dao je T. Raukar.³⁴

Ekonomski i društveni odnosi neposredno su utjecali na odnose u obitelji. Historiografija je ovu temu obradila samo u glavnim crtama. Poznato je da su svi članovi obitelji i kućna posluga bili podređeni autoritetu oca koji je upravljao patrimonijem na dobro čitave obitelji. Poslovna i pravna sposobnost sinova i pogotovo žena bila je vrlo ograničena. S druge strane, nasljednopravne odredbe statuta ograničavale su poslovnu slobodu oca obitelji, jer je imovina zapravo pripadala čitavoj obitelji, u smislu prava na nasljedstvo. Zajednički obiteljski interes nadvladao je težnje pojedinaca, to više što je obitelj bila bogatija. Ovim pitanjima više su se bavili pravnici nego historičari. Istaknute priloge dali su L. Margetić, I. Beuc, A. Cvitančić i V. Čučković.³⁵

Veću pozornost historičara privuklo je pitanje koliko imovinski status obitelji utječe na njezino mjesto u političkom životu grada. Istraživanja su pokazala da se politička hijerarhija patricijskih obitelji uglavnom podudara s privrednom. O tome su pisali N. Klaić, I. Mahnken i B. Krekić. T. Raukar

³³ K. Jireček, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka, Dubrovnik 1915; G. Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku, Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH XXXVI, 1924, 69—82; D. Dinić-Knežević, Trgovina vinom u Dubrovniku u XIV veku, Godišnjak FF-a u Novom Sadu IX, 1966, 39—86; Ista, Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku, Godišnjak FF-a u Novom Sadu X, 1967, 79—131; Ista, Uticaj kuge od 1348. na privredu Dubrovnika, Godišnjak FF-a u Novom Sadu V, 1960, 11—34; I. Voje, Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku, Djela Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. 49, Odjeljenje društvenih nauka knj. 29, Sarajevo 1976.

³⁴ Vidi bilj. 27, 29; T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom 1409—1797, Prošlost Zadra III, Zadar 1987.

³⁵ L. Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo u svjetlu novele XX Lava Mudrog (s osobitim obzirom na razvoj bračnog imovinskog prava u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama), Zbornik radova Vizantološkog instituta XVIII, 1978, 19—50; Isti, Bračno imovinsko pravo prema krčkom statutu na latinskom jeziku, Krčki zbornik 2, 1971, 145—177; Isti, Brak na istarski način, Vjesnik HA u Rijeci i Pazinu, XV, 1970, 279—308; Isti, Nasljedno pravo descendenata po srednjovjekovnim statutima Šibenika, Paga, Brača i Hvara, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 22, 3, 1972, 339—366; Isti, Porijeklo načela paternis u srednjovjekovnim sustavima na našoj obali, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 33, 1—2, 1983, 131—140; Isti, Preferiranje djeteta po krčkom, rapskom i drugim primorskim statutima, Vjesnik HA u Rijeci i Pazinu XVIII, 215—247; I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305, Vjesnik DA u Rijeci III, Rijeka 1954, 491—781; Isti, Statut grada Splita 1312. godine, 1985. (predgovor A. Cvitančić); V. Čučković, Porodica i porodični odnosi u srednjovjekovnom Dubrovniku, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu XXXI, 1983, 267—282; Ista, Razvoj dubrovačkog naslednog prava do 1358. godine, DD; Ista, Razvoj ugovora o nasleđivanju u dubrovačkom pravu XIV veka, Godišnjak PF u Sarajevu, XIV, 1966, 269—294.

je pokazao da promjene koje nosi mletačka vlast teže pogađaju patricije nego pučane, koji u XV. stoljeću zauzimaju vodeće mjesto u zadarskoj trgovini.³⁶

Problem braka i ženidbenih veza našao je svoje mjesto u okviru istraživanja društvenih odnosa. Patricijski sinovi i kćeri morali su sklapati brakove po volji roditelja i rođaka zbog očuvanja patrimonija i učvršćivanja poslovnih i političkih veza s drugim patricijskim obiteljima. Ženidbene veze su pomagale konsolidaciju i staleško izdvajanje patricijata. Zbog toga statutarno pravo svesrdno podržava prava roditelja i rođaka u tom pitanju. Posebno je dobro istražena ženidbena politika dubrovačkog patricijata u monografiji I. Mahnken.³⁷ Ta problematika našla je svoje mjesto i u radovima koji proučavaju etnički sastav dalmatinskih gradova, njihove međusobne odnose i veze sa zaleđem.³⁸ J. Lučić je analizirajući život dubrovačkih obrtnika otpočeo istraživanje obiteljskih odnosa u svjetlu društvenih razlika. Zaključio je na temelju opsežne građe da su pučani imali veću slobodu izbora bračnog druga (unutar vlastitog staleža) te da su ženidbom stjecali samostalnost.³⁹ Žene pučana i kmetova koje su pomagale muževima u obrtu ili u polju i zarađivale dodatnim zanimanjima, imale su punu poslovnu sposobnost i nasljedno pravo na muževu imovinu. Ovo su pitanje s pravne strane

³⁶ N. Klaić — I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku do 1409, *Prošlost Zadra II*, Zadar 1976; Mahnken, n. dj., 514–553; Ista, O dubrovačkim vlastelinskim rodovima i njihovoj političkoj ulozi u XIV veku, *Istorijski glasnik* 2, 1955, 81–102; B. Krekić, *Developed Autonomy: The Patricians in Dubrovnik and Dalmatian cities*, in *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times*, Berkeley, Los Angeles 1976; Ista, O problemu koncentracije vlasti u Dubrovniku u XIV i XV veku, *Zbornik radova Vizantološkog instituta XXIV–XXV*, 1986, 397–406.

³⁷ Mahnken, *Dubrovački patricijat*.

³⁸ D. Dinić-Knežević, *Položaj žena u Dubrovniku u XIII i XIV veku*, SANU knj. 469, *Odeljenje istorijskih nauka knj. 2*, Beograd 1974; J. Lučić, O dubrovačkom patricijatu u XIV st., 1963, 393–411; Ista, O etničkim odnosima na dubrovačkom teritoriju u XIII st., *Dubrovnik* 4, 1969, 98–107; Ista, O pomorskim vezama Dubrovnika sa Zadrom i ostalim gradovima Dalmacije u XIII st., *Pomorski zbornik* 4, 1966, 355–379; Ista, Pomorsko-trgovački odnosi Dubrovnika i Kotora u XIII st., *Pomorski zbornik* 6, 1968, 417–454; Ista, *Prošlost Dubrovnika u djelima Ivana Luciusa*, *Zbornik HI JAZU* 6, 1969, 115–132; Ista, *Prožimanje sela i grada u dalmatinskom pojasu u srednjem vijeku*, *Radovi HI JAZU u Zadru*, 20, 1973, 211–226; Ista, *Za nove dimenzije u proučavanju dubrovačke povijesti*, *Dubrovački horizonti* 1, 1969, 45–48; K. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, 1, 2, 3, Wien 1901; A. Marinović, O etničkom sastavu starog dubrovačkog društva, *Dubrovnik* 1–2, 1962, 82–90; T. Raukar, *Dalmatinski grad i selo u kasnom srednjem vijeku*, *JiC* 1–2, 1974, 41–50. Problem etničke pripadnosti stanovništva **zaokupio je historičare zbog potrebe da se dokaže povezanost gradova sa slavenskim zaleđem i pogotovo istovjetnost društvenog razvoja u dalmatinskim gradovima**; vidi bilj. 27.

³⁹ Lučić, *Obrtni*, 217–218.

osvijetlili L. Margetić i V. Čučković.⁴⁰ Kućna posluga nije mogla ostvariti ovakvu slobodu jer je bila podvrgnuta autoritetu oca obitelji, svoga gospodara i hranitelja. Društveni i obiteljski život posluge istraživali su G. Čremošnik, J. Lučić, D. Dinić-Knežević i N. Budak koji tom problemu prilazi sa stajališta strukturalne historije.⁴¹

U okviru povijesti prava djelomično je proučen i utjecaj crkvene doktrine o braku. Poznato je da ta koncepcija počinje prodirati u hrvatsko društvo još u vrijeme Dmitra Zvonimira,⁴² ali se ne zna točno kako je bila prihvaćena u puku. Krajem XIII. stoljeća kanonsko je pravo reguliralo sva bračna pitanja osim imovinskih, a obred je po svojoj prilici bio opće prihvaćen u XIV. stoljeću.⁴³ Premda je crkva ulagala velike napore da proširi svoju koncepciju braka, imala je obzira prema laičkim zahtjevima, pogotovo što se tiče ženidbene politike.⁴⁴

U posljednje se vrijeme osjeća povećan interes za istraživanje položaja žena u srednjovjekovnom društvu. Najbolje su obrađeni problemi pravnog položaja žena, sudjelovanja u privrednom životu, udaje, miraza i udovištva. Život srednjovjekovne dubrovačke žene temeljito je prikazala D. Dinić-Knežević.⁴⁵ Svoje priloge ovoj temi dali su i L. Margetić, A. Cvitanić, I. Beuc, V. Čučković, I. Mahnken, N. Budak i drugi.⁴⁶

Očigledno je da je spoznaja o obitelji kao dijelu strukture srednjovjekovnih društava na našem prostoru vrlo nepotpuna. Vrlo važni vidovi obitelj-

⁴⁰ Margetić, Brak na istarski način; Isti, Bračno imovinsko pravo prema krčkom statutu; V. Čučković, Materijalno obezbjeđenje supružnika u dubrovačkom srednjovjekovnom pravu, Godišnjak PF u Sarajevu XXVIII, 1980, 307—338; Isti, O odredbi dubrovačkog statuta de concordio inter virum et uxorem schepatos, Godišnjak PF u Sarajevu XXV, 1977, 441—451.

⁴¹ G. Čremošnik, Izvori za istoriju roblja i servicijalnih odnosa u našim zemljama srednjeg vijeka, Istorijski glasnik 1, 1949, 148—162; Lučić, n. dj., 136—159; D. Dinić-Knežević, Migracije stanovništva iz bližeg zaleđa u Dubrovnik u XIV st., JIČ 1—2, 1974, 19—40; Budak, n. dj.

⁴² U. Inchiostrì, Per il diritto matrimoniale e gli usi nuziali in Dalmazia (con riguardo a un «ordo de dotibus et nuptiis» ragusino del secolo XIII), Archivio storico per la Dalmazia V, 27, 111—125.

⁴³ U privatnim se dokumentima često naglašava da je brak sklopljen «canonice». Crkveni brak je definitivno prihvaćen tek nakon Tridentskog koncila.

⁴⁴ Utjecaj kršćanstva i crkve na bračna pitanja obrađivali su Čučković, Razvoj dubrovačkog naslednog prava 266—268; Dinić-Knežević, Položaj žena, 186—187; Margetić, Bračno imovinsko pravo, 148; I. Kasandrić, Stvarnopravne, bračne i obiteljske odredbe Hvarskog statuta, Hvarski zbornik 5, 1977, 149—155; I. Sindik, Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stoljeća, SAN knj. 165, Istoriski institut knjiga 1, Beograd 1950, 128—129.

⁴⁵ Dinić-Knežević, n. dj.

⁴⁶ Čučković, Porodica i porodični odnosi; Mahnken, n. dj.; A. Cvitanić, Neki elementi pravnog položaja žene u srednjovjekovnom Trogiru, Zbornik radova PF u Splitu, 1964, 67—80. Margetić, Bizantsko bračno imovinsko pravo; Isti, Bračno imovinsko pravo; Isti, Brak na istarski način; Budak, n. dj.

skog života i uloge obitelji u društvu sasvim su zanemareni. Istraživanja su vezana gotovo isključivo uz komunalna društva na Jadranu, dok su seoska i feudalna obitelj sa sjevera hrvatskog i jugoslavenskog prostora nepoznate, barem što se tiče srednjeg vijeka. Sinteze srednjovjekovne povijesti običajne su samo političku i ekonomsku povijest, pa su i problem obitelji promatrane isključivo u tom kontekstu. U posljednje je vrijeme primjetan pomak u smjeru proučavanja totaliteta društva. Prihvataju se novi metodološki postupci i koriste spoznaje različitih disciplina. U tom će gibanju obitelj kao jedna od najvažnijih društvenih grupa naći svoje mjesto.

Zusammenfassung

DAS PROBLEM DER FAMILIE UND DER SIPPE IN DER IN- UND AUSLÄNDISCHEN MEDIÄVISTIK

In dem vorliegenden Artikel wird der Versuch unternommen, die wissenschaftliche Reichweite in der Erforschung des Stellenwerts und der Rolle der Familie in der gesellschaftlichen Struktur des Mittelalters darzustellen. Im Rahmen der Sozialgeschichte hat die Erforschung der Familien- und Ehebeziehungen eine Sonderstellung erhalten. Die Familie ist nämlich von entscheidender Wichtigkeit für die gesellschaftliche Struktur und Beziehungen: Sie ist der erste und wichtigste Ort der Sozialisierung der Einzelperson, die grundlegende Produktionseinheit und spielt auch im politischen Leben des Mittelalters eine beherrschende Rolle.

In dem ersten Teil des Artikels werden die Ergebnisse der ausländischen Geschichtsschreibung vorgeführt. Mit der systematischen Erforschung der Rolle der Familie in der feudalen Gesellschaft haben die französischen Historiker begonnen. Im Laufe der 60-er und 70-er Jahre unseres Jahrhunderts ist die Geschichte der Familie zum besonderen Forschungsgebiet geworden, das zahlreiche Historiker von unterschiedlicher methodologischer Ausrichtung versammelt hat. Die Anhänger der neuen Richtung in der Geschichtswissenschaft haben sich überwiegend mit dem Problem der Familienstruktur und ihrer Rolle in den gesellschaftlichen Prozessen beschäftigt. Großes Interesse haben sie auch für das Problem der wirtschaftlichen und emotionalen Funktion der Familie, des familiären und verwandtschaftlichen Zusammenhalts sowie für die Beziehungen innerhalb der Familie gezeigt. Es entstanden zahlreiche Studien über die demographischen Prozesse in der Familie, der Ehe, den ehelichen Beziehungen und viele anderen Themen.

In dem zweiten Teil des vorliegenden Artikels werden die Errungenschaften der jugoslawischen Historiographie auf diesem Gebiet dargestellt. Im Vergleich mit der großen Produktion der Geschichtsschreibung in der Welt scheinen die einheimischen Resultate bescheiden. Die Historiker, die sich unmittelbar mit dem Thema 'Familie' beschäftigen, sind selten, unter ihnen sind diejenigen, die von den methodologischen Voraussetzungen der neuen Geschichte ausgehen, noch seltener. Am besten ist noch die materielle Grundlage des Familienlebens sowie die besitzrechtlichen Beziehungen in der Familie erforscht. Mit den Hauptthemen der Historiographie in der Welt beginnt man sich in Jugoslawien erst zu beschäftigen. Demzufolge ist die Erkenntnis von der Familie als einem Teil der

Struktur der mittelalterlichen Gesellschaftsformen sehr lückenhaft. In der jüngsten Zeit ist aber doch eine Veränderung in Richtung der Erforschung der Gesellschaft als Ganzheit deutlich bemerkbar, so daß auch ein gesteigertes Interesse der Historiker und anderer Wissenschaftler für die Probleme der Familie und des Familienlebens zu erwarten sind.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 50 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH